

Krigsmotstand og uavhengig journalistikk: Russiske journalister i eksil

Kari Aga Myklebost

UiT Norges arktiske universitet, Norge

Abstract: War Resistance and Independent Journalism: Russian Journalists in Exile

Some of the most pronounced expressions of war resistance in Russian society are found among the Russian journalistic community in exile. The hardening of state censorship policies and heavy repression after February 24, 2022, provoked a wave of emigration and activism among Russian journalists. This article discusses the consequences of the full-scale invasion of Ukraine and intensified repressive policies of the Russian state on Russian independent journalism, focusing on Russian-language media outlets in exile.

Keywords: war resistance, exiled Russian media outlets, censorship, information war, activism, emigration

Et av de tydeligste uttrykkene for krigsmotstand i det russiske samfunnet finner vi hos russiske journalistmiljø i eksil. En akutt hardere sensurpolitikk og represjoner fra myndighetene etter 24. februar 2022 har provosert fram en bølge av emigrasjon og aktivisme blant russiske journalister. I Riga, Vilnius, Berlin, Amsterdam, Kirkenes og andre europeiske byer bruker russiske journalister i eksil nå faget sitt til å praktisere ytringsfrihet, til å motvirke statlig russisk sensur, desinformasjon og krigspropaganda, og til å målbære motstand mot den russiske krigføringen i Ukraina.

Denne artikkelen drøfter konsekvenser av Russlands fullskala invasjon av Ukraina og intensivert russisk repressiv politikk for uavhengig journalistikk, med vekt på arbeidet til russiskspråklige redaksjoner i eksil. Hvordan definerer russiske journalister sitt oppdrag i eksil, og hvilke strategier og redskaper tar de i bruk? Hva betyr de økende represjonene, krigen og eksilstatusen for journalistenes virke? Artikkelen legger til grunn teori om en selvforsterkende sammenheng mellom eksilstatus og

Kontaktinformasjon: Kari Aga Myklebost, e-post: kari.myklebost@uit.no

©2023 Kari Aga Myklebost. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Myklebost, K. A. (2023). *Krigsmotstand og uavhengig journalistikk: Russiske journalister i eksil*, Nordisk Østforum 37, 87–95. <https://doi.org/10.23865/noros.v37.5669>

regimemotstand, samt litteratur om russisk journalistikk og utviklingen av det russiske informasjonsrommet over de to siste tiårene (Fomina, 2019; Nygren, 2023; Pomerantsev, 2019, 2023; Stevnhøj, 2023; Voronova et al., 2019). Med utgangspunkt i empiri hentet fra sentrale russiske uavhengige mediers nettsteder og publikasjoner, samt fra intervjuer med journalistene, argumenterer artikkelen for at den russiske journalistikken i eksil i økende grad forstår regimemotstand og krigsmotstand som det samme, og at eksiljournalistene definerer dette som en del av sitt legitime profesjonelle virke idet de arbeider for å opprettholde det de selv oppfatter som en faglig meningsfylt journalistisk produksjon.

Represjoner, sensur og informasjonsstøy

31. mars 2023 ble Georgij Tsjentemirov, russisk eksiljournalist hos The Independent Barents Observer i Kirkenes, erklært for å være fremmed agent av det russiske justisministeriet (Nilsen, 2023). Tsjentemirov er én i en lang rekke russiske borgere og organisasjoner som siden 2012 har blitt stemplet av egne myndigheter på denne måten. Samtidig synes behandlingen av Tsjentemirov å inngå i et mønster med ytterligere eskalering i russiske myndigheters repressive politikk gjennom våren 2023, der straffeutmålingene øker og lovgivingen blir forsøkt strukket ut over Russlands grenser. Etter at president Vladimir Putin i midten av mars i år ble anklaget for krigsforbrytelser av Den internasjonale straffedomstolen i Haag, har russiske myndigheter gjennom en rekke symboltunge saker demonstrert at de nå hever straffeutmålingene kraftig for det de anser som indre fiender, samtidig som de også retter søkelyset mot russere utenfor Russland og mot utenlandske borgere i Russland. I slutten av mars ble Wall Street Journals reporter Evan Gershkovich arrestert i Jekaterinburg og anklaget for spionasje. Det er første gang siden den kalde krigen at en utenlandsk journalist har fått en slik tiltale mot seg i Russland (Kirby, 2023). Omtrent samtidig fikk den russiske opposisjonspolitikeren Vladimir Kara-Murza en fengselsdom på 25 år for å spre såkalt falsk informasjon om den russiske krigføringen i Ukraina, mens Aleksej Moskaljov, kjent som faren til ei skolejente i Tula-regionen i Russland som tegnet en antikrigstegning, ble anholdt i Belarus. Moskaljov var på flukt fra en fengselsdom som han ble ilagt på grunn av datterens tegning (BBC News Russkaja Sluzjba, 2023; Meduza, 2023). En annen profilert opposisjonspolitiker, historikeren Ilja Jasjin, tapte våren 2023 ankesaken mot russiske myndigheter og må sone 8,5 år i fengsel, også dette for såkalt spredning av falsk informasjon om de russiske væpnede styrkene (Trevelyan, 2023).

Spiontiltalen mot Evan Gershkovich har ført til uro blant vestlige medier som har korrespondenter i Russland og som nå må vurdere risikoen for sine ansatte ut fra et nytt trusselbilde. I april vedtok den russiske dumaen endringer i straffelovens formuleringer om forræderi; framover vil det å gi informasjon til utlendinger kunne føre til livstidsdom, noe som vil gjøre det svært risikofylt for russiske borgere å snakke med utenlandske journalister (Coalson, 2023). Også russiske journalister, både i

Russland og i eksil, tvinges til å vurdere en forhøyet trussel fra russiske myndigheter. Hva kan et journalistisk oppslag som stiller kritiske spørsmål ved Kremls politikk bety for dem selv, og kan det være farlig for familie og slekt i Russland? Og hvordan kan man fortsette å rapportere om utviklingen i Russland uten å sette intervjuobjekter i fare?

Russiske myndigheters repressive politikk overfor egen befolkning er ikke ny. Loven om såkalte utenlandske agenter ble først vedtatt i 2012, og markerte starten på en linje der Kreml aktivt bruker rettssystemet til å slå ned kritiske stemmer og kontrollere russisk offentlighet. En sentral del av regimets maktgrunnlag ligger i etableringen av et informasjonsmonopol, som utøves gjennom det Peter Pomerantsev kaller for *censorship through noise* ; sensurlovgiving på den ene siden, og statlig bombardering av befolkningen med desinformasjon, konspirasjonsteorier, halvsannheter og konkurrerende narrativ på den andre siden (Pomerantsev, 2019; jf. også Aro, 2022). Informasjonspolitikken har blitt fulgt av en økende bruk av tvangsmakt og en stadig mer fremtredende plass for maktinstitusjoner i regimets politikk. Geir Flikke beskriver en utvikling der russiske myndigheter har gått fra lavintensiv represjon med primært avskrekkende formål til en mer direkte repressiv politikk fra rundt 2015. Dette følges av en retorikk fra Kreml om at samfunnskritikk og protester i befolkningen er skapt av vestlige land i et forsøk på å undergrave Russland. Kreml omtaler i økende grad ikke-statlige medier i Russland som vestlig infiltrasjon og som en trussel mot såkalte russiske tradisjonelle verdier, og i siste instans også som en trussel mot statens suverenitet (Flikke, 2020, 2023, s. 150 ff.; jf. også Staalesen, 2021, s. 6–8). Denne retorikken gjenfinnes også i det siste utenrikspolitiske konseptet fra Kreml (Kreml, 2023).

I eksil

Utviklingen etter 24. februar 2022 representerer en ny fase. Etter Russlands fullskala invasjon av Ukraina påla det russiske medieovervåkingsorganet Roskomnadzor alle mediekkanaler å bruke informasjon kun fra russiske offisielle kilder når de rapporterer om krigen, og å omtale hendelsene i Ukraina som en militær spesialoperasjon. Kort tid senere vedtok dumaen og overhuset føderasjonsrådet i løpet av én uke en lov som kan gi inntil 15 års fengsel for å spre såkalte falske nyheter om de russiske militære styrkene (Current Time/Radio Free Europe, 2022). Tilstrammingene over det siste året reflekteres i Reportere uten grensers årlige rapport, hvor Russland i 2023 har falt til 164. plass av 180 når det gjelder pressefrihet, sammenlignet med 155. plass i 2022 (Reporters Without Borders, 2023).

Represjonen og sensurpolitikken har ført til en voksende strøm av russiske journalister som har forlatt hjemlandet og etablert seg på nytt i eksilredaksjoner, særlig etter februar 2022. Utviklingen startet imidlertid tidligere, allerede i etterkant av den russiske annekasjonen av Krym. Sommeren 2014 ble nyhetstjenesten Meduza etablert i Riga av sjefsredaktør Galina Timtsjenko, med en uttalt

målsetting om å produsere journalistikk som det ikke lenger var mulig å publisere i Russland. Etableringen av Meduza kom som et tilsvarende svar til russiske sensurmyndigheter etter at Timtsjenko i mars 2014 hadde blitt fjernet fra sin stilling som redaktør for Lenta.ru på grunn av uenighet med eieren av nettstedet – oligark og Putin-alliert Aleksander Mamut – om deknningen av Ukraina-krisen (Beard, 2014). Timtsjenko var ikke alene. Gjennom 2014 ble en rekke medier rammet av blokkeringer fra Roskomnadzor, oppsigelser av kritiske stemmer og innsettelse av Kremlevennlige redaktører. Samtidig ble det vedtatt nye lover som begrenser utenlandsk eierskap i russiske medier og regulerer såkalt distribusjon av informasjon (Nygren, 2023, s. 190).

I Norge ble nettavisen Barents Observer et enkeltstående eksempel på et utenlandsk nyhetsmedium som ble rammet. Barents Observer publiserer nyheter fra Barents-regionen og Arktis, inkludert russiske nordområder, på engelsk og russisk. Etter at Barents Observer publiserte en kronikk som var kritisk til Russlands annekasjon av Krym, fikk den russiske generalkonsulen i Kirkenes gjennomslag hos avisas eiere, de nordnorske fylkeskommunene, for at avisas virksomhet var skadelig for det norsk-russiske forholdet. Generalkonsulens utspill og en påfølgende konflikt mellom redaksjonen og eierne om redaksjonell frihet førte til at journalistene brøt med eierne og etablerte en uavhengig nyhetstjeneste eid av journalistene selv. To år senere ble redaktør Thomas Nilsen nektet innreise til Russland. Siden 2019 har avisa vært blokkert av Roskomnadzor. Redaksjonen har svart med tekniske løsninger som gjør at de fortsatt er tilgjengelig for russiske lesere. Høsten 2022 utvidet avisa redaksjonen med russiske eksiljournalister, som del av arbeidet for å styrke uavhengig journalistikk om russisk samfunnsutvikling for russiske lesere (The Barents Observer, 2022). En hovedårsak til Roskomnadzors blokkering og forsøkene på sensur fra russiske myndighetsrepresentanter i Norge var nettopp dette; at Barents Observer publiserer sin uavhengige journalistikk på russisk (Aro, 2022; se også Staalesen, 2021; Staalesen & Nilsen, 2016).

Krig og uavhengig journalistikk som verktøy

I tiden før den fullskala invasjonen av Ukraina fantes det fortsatt et smalt sjikt av uavhengige medier igjen i Russland, med TV Dozjd, radiokanalen Ekho Moskvj og avisene Novaja Gazeta og The Moscow Times som de mest profilerte. Den nye sensurlovgivingen i kjølvannet av invasjonen førte til at de siste gjenværende uavhengige redaksjonene ble enten blokkert av russiske myndigheter eller selv valgte å stenge ned av hensyn til journalistenes sikkerhet (Meduza, 2022; Reuters, 2022; Radio Free Europe / Radio Liberty's Russian Service, 2022). Mange av journalistene forlot Russland. I løpet av de kommende månedene gjenåpnet flere av redaksjonene sin virksomhet i eksil. TV Dozjd og Novaja Gazeta Evropa valgte begge å etablere nye hovedredaksjoner i Riga, hvor Meduza allerede var etablert og hvor det fins en

stor russiskspråklig befolkning (BBC News, 2022; Matthews, 2022; Shcherbakova, 2022).¹ Andre, som den langt mindre 7 × 7, har gjenåpnet redaksjon i Vilnius, mens The Moscow Times flyttet sitt hovedkvarter til Amsterdam (7 × 7 Gorizontaľ'naja Rossija, 2023; NL#Times, 2022).

For eksilmediene har hovedmålet vært å nå fram til russiske lesere med faktabasert og objektiv kunnskap som kan motvirke Kremles propaganda, desinformasjon og sensur. Redskapet har vært å produsere uavhengig journalistikk på russisk som distribueres til lesere i Russland. Med dette for øye lanserte engelskspråklige The Moscow Times en russisk versjon i 2020. Denne ble raskt blokkert av Roskomnadzor etter den fullskala invasjonen og er tilgjengelig for lesere i Russland bare gjennom bruk av VPN (The Moscow Times, 2022). Mye innsats har blitt lagt ned i å etablere tekniske løsninger for å komme gjennom Roskomnadzors sensurmur. Eksilredaksjonene har egne spalter og rubrikker på nettsider og i apper samt e-post-baserte nyhetsbrev som forklarer leserne hvordan de kan beholde tilgangen (se for eksempel Novaja Gazeta Evropa, 2023; Sever.Realii, 2023). Kampen mot den statlige sensuren har ført til en rask utvikling i digital kultur i eksilmiljøene, og så langt har Roskomnadzor ikke klart å stenge ute eksilredaksjonenes formidling til lesere i Russland. Svaret fra russiske myndigheter har i stedet vært å øke volumet på statskontrollerte medier og informasjonskanaler, i et forsøk på å overdøve de uavhengige eksilmediene. Samtidig har bruken av VPN eksplodert blant russere (The Moscow Times, 2022b).

Etter 24. februar 2022 har kampen mot mediesensur og propaganda blitt til en eksplisitt formulert krigsmotstand hos eksilmediene. Mens Meduza i 2014 rett og slett skrev at deres viktigste målsetting var å publisere fakta, finner vi nå formuleringer om å motvirke Kremles krigspropaganda ved å fortelle sannheten om krigen i Ukraina (Beard, 2014; Meduza, 2023b). Sannferdig og usensurert publisering om krigshendelsene i Ukraina, sammen med rapportering om krigsmotstand i Russland, er den viktigste måten å målbare motstand mot krigen for de russiske eksilmediene. Novaja Gazeta Europas redaktør Kirill Martynov skrev ved etableringen av eksilredaksjonen i Riga om hvordan avisas nye hovedoppgave er å slåss for «the voice of anti-war Russia» (Shcherbakova, 2022). Ankermann Mikhail Fisjman hos TV Dozjd forteller at han har formulert en målsetting for seg selv om å dra russere ut av propagandaboblen og få dem til å forstå at de har et medansvar for den russiske krigføringen (Matthews, 2022). Beslutningen om å etablere eksilredaksjoner i en by som Riga forteller også om krigsmotstand: For myndighetene i Latvia og for eksilredaksjonene har det vært et viktig poeng at de russiske journalistene har en særlig viktig rolle i land utenfor Russland med stor russiskspråklig befolkning, som de baltiske statene.

¹ TV Dozjd har senere flyttet sitt hovedkontor til Amsterdam, etter at en av korrespondentene uttrykte sympati for de russiske soldatene ved fronten i Ukraina. Selv om TV Dozjd beklaget overfor seere og latviske myndigheter og avsluttet samarbeidet med korrespondenten, ble de fratatt tv-lisensen i Latvia. Saken illustrerer hvordan russiske eksiljournalister ikke bare møtes med velvilje, men også med mistenksomhet, ikke minst i de baltiske statene (jf. også Gessen, 2023).

Kremls desinformasjon retter seg i like stor grad mot disse som mot den hjemlige befolkningen i Russland. Her kan uavhengige russiske eksilmedier fungere som en avgjørende motvekt mot Kremls propaganda (Bathke, 2022; Gessen, 2023).

Krigsmotstanden kommer også til uttrykk i nye rubrikker hos eksilmediene. De største eksilmediene, som TV Dozjd, har daglige rapporter fra Ukraina i sine sendeflater. Hos Novaja Gazeta Evropa finner vi en egen seksjon dedikert til krigen i Ukraina, samt en seksjon kalt «Data» med gravejournalistikk som belyser forhold både ved fronten i Ukraina og i russisk politikk, økonomi, lovgiving med mer (Novaja Gazeta Evropa, 2023b, 2023c). Sever.Realii, et medieprosjekt under den russiske tjenesten til Radio Free Europe / Radio Liberty, som primært dekker de nordlige russiske regionene, har opprettet en egen seksjon med tittel «Krigens pris» der de systematisk belyser hva krigføringen i Ukraina koster for Russland og hvilke deler av det russiske samfunnet som blir direkte skadelidende når enorme summer sluses inn i militære kapasiteter (Sever.Realii, 2023b). En annen seksjon, «Etter imperiet», tar for seg framtidsscenarioer og mulige veier til reell føderalisme og demokratiske politiske strukturer i Russland (Sever.Realii, 2023c). Med Putins ordre om delvis mobilisering i september 2022 oppsto et nytt tematisk hovedfelt hos eksilmediene: å informere så bredt og detaljert som mulig om hvordan russiske menn i vernepliktig alder kan unngå å bli innskrevet i militæret og om regler for militærnekting. Slik forsøker man å motvirke Kremls krigføring direkte, ved å bidra til at færre russiske menn havner ved fronten i Ukraina.

Aktivism og profesjonalitet

Listen med eksempler kunne vært utvidet. Eksilmedienes utvikling etter februar 2022 viser med all tydelighet hvordan krigens grusomheter berører, opprører og har ført til en mer aktivistisk eksiljournalistikk hvor krigsmotstand er kjernen. Samtidig har de russiske uavhengige mediene hatt en aktivistisk profil lenge, med kamp mot regimets sensur, desinformasjon og propaganda som eksplisitt mål. I et litt lengre perspektiv synes det samtidig klart at ikke bare krigen, men også selve eksilstatusen har bidratt til den økte aktivismen – eller med andre ord, at kombinasjonen av eksil og regimemotstand ser ut til å fungere gjensidig forsterkende (jf. Fomina, 2019; Stevnhøj, 2023). Også regimets økte tvangsbruk har forsterket aktivismen, noe som viser at denne strategien ikke er ufarlig for russiske myndigheter (jf. Flikke, 2023 168–169). Det er også et poeng at journalistenes arbeidsmetoder og verktøy – deres bruk av det russiske språket, sosiale medier og det frie ordet for å opplyse, bevisstgjøre og aktivt mobilisere en opposisjon i Russland – utgjør en direkte og akutt trussel sett fra Kreml. Paradoksalt nok har sensur og blokkering fra Roskomnadzor blitt et kvalitetsstempel for russiske lesere som søker etter fri og kritisk russiskspråklig journalistikk på nettet (jf. f.eks. Gessen, 2023; Staalesen, 2023).

Samtidig finner vi en klart formulert vedvarende forpliktelse overfor det man kan kalle for journalistisk profesjonalitet hos de russiske eksilmediene. De vektlegger

uavhengig, faktabasert og politisk nøytral rapportering, å søke å unngå økonomiske bindinger, å beskytte personer i sårbare situasjoner, og å overholde journalistisk etikk i tråd med internasjonalt nedfelte prinsipper (jf. f.eks. TV Dozjd, 2023; Sever. Realii, 2023d). Understrekingen av disse profesjonsprinsippene står i sterk kontrast til virkeligheten for journalister som arbeider i statskontrollerte medier i Russland (Nygren, 2023), men sett i lys av «hjemmesituasjonen» er det uvisst hvilken effekt arbeidet til eksilmiljøene vil ha på sikt. Effektiviteten i Kremles *censorship through noise* har overrasket mange, inkludert erfarne russiske uavhengige journalister, som hadde forventet større gjennomslag for sine reportasjer fra eksil og sterkere krigsmotstand i den russiske befolkningen (Gessen, 2023).

Med den forverrede sikkerhetssituasjonen har eksilredaksjonene sett seg nødt til å ta i bruk det Meduzas redaktør kaller for *proxy reporting* ; diskret informasjonsinnsamling gjort av anonyme journalister fra anonyme kilder i Russland, som så settes sammen til reportasjer av journalister og redaktører i eksil (Gessen, 2023). Spørsmålet er hvor lenge dette er en gangbar strategi. Kremles nye lovgiving om forræderi og eskalering av represjonene våren 2023 gjør eksiljournalistikken om mulig enda mer usikker enn før.

Kanskje ligger nøkkelen til å bygge krigsmotstand og vinne fram i informasjonskampen ikke bare i faktabasert og etterrettelig kunnskapsproduksjon, men også i en mer grunnleggende og langsiktig bygging av tro hos den russiske befolkningen på at det fins sannhet, og at enkeltmennesker kan ha en konstruktiv rolle som politisk aktive borgere. Slik argumenterer journalisten Peter Pomerantsev, som selv er barn av sovjetiske dissidenter og som har brukt sitt yrkesliv til å studere Kremles informasjonsstrategier (Pomerantsev, 2019, 2023). For Pomerantsev synes det klart at hovedutfordringen er å motvirke den politiske passiviseringen av den russiske befolkningen, som han mener er et direkte resultat av Kremles strategier. Ifølge Pomerantsev er den tapte troen hos russere på at det fins noe annet enn propaganda hovedårsaken til at de ikke gjør motstand mot krigen – de tenker at all politikk er løgn. Derfor når ikke Zelenskyj fram når han henvender seg til russere på russisk, sier Pomerantsev, og trekker en linje til amerikansk politikk som er preget av samme type grunnleggende mistro. Det vi står overfor er ikke bare desinformasjon, men strukturell oppløsning av det offentlige rom og en felles samtale.

Veien ut av dette går gjennom kommunikasjon som utvikler en følelse av handlekraft hos den enkelte, argumenterer Pomerantsev: «The Kremlin's propaganda continuously undermines the sense of agency. [The solution lies in] how communication can increase a sense of agency» (Pomerantsev, 2023). I lys av dette kan det se ut som de eksilrussiske journalistmiljøene må definere et enda mer ambisiøst oppdrag for seg selv. Fakta og etterrettelig kunnskap, formidlet på russisk gjennom den statlige sensurmuren, er det solide grunnlaget og et svært krevende og stadig mer farlig arbeid i seg selv. I tillegg må kunnskapen formidles på måter som motvirker politisk passivitet og Kremles informasjonsstøy. Slike diskusjoner om veien framover er allerede i gang. Eksiljournalistene besitter den viktigste kapitalen; tilhørigheten til

og forståelsen av det russiske i form av språk og kultur, og dermed muligheten til å finslipe budskapet hjem til et russisk publikum. Foreløpig har de også kanaler – den russiske sensurmuren er ikke total. Spørsmålet er om tiden strekker til for et slikt møysommelig og krevende arbeid.

Referanser

- 7 × 7 Horizontal'naja Rossija. (2023). «7 × 7» Горизонтальная Россия (semnasem.org)
- Aro, J. (2022.) *Putins troll. Russlands informasjonskrig mot den demokratiske verden*. Mangschou.
- Bathke, B. (2022, 20. mai). *Forced into exile by Putin's war, Russian journalists are rebuilding their lives in Riga*. Reuters Institute for the Study of Journalism. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/news/forced-exile-putins-war-russian-journalists-are-rebuilding-their-lives-riga>
- BBC News. (2022, 18. juli). *Russia's independent TV Rain channel back on air from abroad*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-62216940>
- BBC News Russkaja Sluzjba. (2023, 30. mars). *Tsjto izvestno o zoderzhanii Alekseja Moskaleva, sbezjavsjego iz Rossii pered prigovorom za «diskreditatsiju» armii*. <https://www.bbc.com/russian/news-65102339>
- Beard, N. (2014, 23. oktober). Russian journalists set up shop in Latvia after Kremlin crackdown. *The Guardian / The Calvert Journal*. <https://www.theguardian.com/world/2014/oct/23/russian-journalists-meduza-project-latvia-kremlin-crackdown>
- Coalson, R. (2023, 17. april). «The state will eat you»: Russia enters the era of the treason verdict. Radio Free Europe / Radio Liberty. <https://www.rferl.org/a/russia-state-treason-stalin-era-ukraine-war/32367548.html>
- Current Time. (2022, 5. mars). *Putin signs «harsh» law allowing long prison terms for «false news» about army*. Radio Free Europe / Radio Liberty. <https://www.rferl.org/a/russia-military-false-news/31737627.html>
- Flikke, G. (2020). *Russlands rebeller. Protest og reaksjon i Putins Russland (2011–2020)*. Cappelen Damm Akademisk.
- Flikke, G. (2023). Regimeutvikling og tvangsmakt i Putins Russland. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 125(1), 149–172.
- Fomina, J. (2019). Voice, exit, and voice again: Democratic remittances by recent Russian emigrants to the EU. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(11), 2439–2458.
- Gessen, M. (2023, 6. mars). How Russian journalists in exile are covering the war in Ukraine. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/magazine/2023/03/13/how-russian-journalists-in-exile-are-covering-the-war-in-ukraine>
- Kirby, P. (2023, 30. mars). *Russia arrests US journalist Evan Gershkovich on spying charge*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-europe-65121885>
- Kreml. (2023, 31. mars). *Ukaz ob utverzjdenii Kontseptsii vneshnej politiki Rossijskoj Federatsii*. <http://kremlin.ru/events/president/news/70811>
- Matthews, O. (2022, 17. desember). Voices in the wilderness: Russia's exiled media. *The Spectator*. <https://www.spectator.co.uk/article/voices-in-the-wilderness-russias-exiled-media/>
- Meduza. (2022, 6. mars). *Roskomnadzor zablokiroval izdaniya «Snob», «Sobesednik», «Agentstvo» i «7 × 7»*. <https://meduza.io/news/2022/03/06/roskomnadzor-zablokiroval-izdaniya-snob-sobesednik-agentstvo-i-7x7>
- Meduza. (2023, 17. april). *Russian opposition politician Vladimir Kara-Murza sentenced to 25 years in prison*. <https://meduza.io/en/news/2023/04/17/russian-opposition-politician-vladimir-kara-murza-sentenced-to-25-years-in-prison>
- Meduza. (2023b). *Don't give up. You still have Meduza*. <https://support.meduza.io/en>
- Nilsen, T. (2023, 3. april). *Barents Observer journalist Georgii Chentemirov declared «foreign agent»*. The Independent Barents Observer. <https://thebarentsobserver.com/en/democracy-and-media/2023/04/russia-designates-barents-observer-journalist-georgii-chentemirov>
- NL#Times. (2022, 7. mars). *Moscow Times relocating to Netherlands as Russia tightens media restrictions*. <https://nltimes.nl/2022/03/07/moscow-times-relocating-netherlands-russia-tightens-media-restrictions>
- Novaja Gazeta Evropa. (2023). *Podpisjites' na rassylki «Novoj-Evropa»*. <https://novayagazeta.eu/newsletters>
- Novaja Gazeta Evropa. (2023b). *Tema: War in Ukraine*. https://novayagazeta.eu/themes/ukraine_en
- Novaja Gazeta Evropa. (2023c). *Tema: Data-issledovanie*. <https://novayagazeta.eu/data>
- Nygren, G. (2023). Rysk journalistik mellan makt og professionalism. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 125(1), 173–195.

- Pomerantsev, P. (2019). *This is not propaganda. Adventures in the war against reality*. Faber & Faber.
- Pomerantsev, P. (2023, 22. mars). *Propaganda för det goda? Tanke och sanning under press*. Sveriges Utbildningsradio. <https://urplay.se/program/232484-tanke-och-sanning-under-press-propaganda-for-det-goda>
- Radio Free Europe / Radio Liberty's Russian Service. (2022, 3. mars). *Ekho Moskvy, one of Russia's last independent broadcasters, closes amid government crackdown*. <https://www.rferl.org/a/russia-ekho-moskvy-closed/31733880.html>
- Reporters Without Borders. (2023, 3. mai). *2023 World Press Freedom Index – journalism threatened by fake content industry*. <https://rsf.org/en/2023-world-press-freedom-index-journalism-threatened-fake-content-industry>
- Reuters. (2022, 3. mars). *Liberal Russian radio station closes after pressure over Ukraine*. <https://www.reuters.com/world/europe/liberal-russian-radio-station-dissolved-editor-2022-03-03/>
- Sever.Realii. (2023). *Sajt zablokirovan?* <https://www.severreal.org/block>
- Sever.Realii. (2023b). *Tsena vojny*. <https://www.severreal.org/price-of-war>
- Sever.Realii. (2023c). *Posle imperii*. <https://www.severreal.org/posle-imperii>
- Sever.Realii. (2023d). *O projekte*. <https://www.severreal.org/about>
- Shcherbakova, I. (2022, 19. april). *Novaya Gazeta launches European edition in bid to dodge Kremlin censorship*. *The Moscow Times*. <https://www.themoscowtimes.com/2022/04/07/novaya-gazeta-launches-european-edition-in-bid-to-dodge-kremlin-censorship-a77261>
- Staalesen, A. (2019). *Free media on the scaffold. Barents media freedom 2019*. The Independent Barents Observer. <https://thebarentsobserver.com/en/2019/11/free-media-scaffold>
- Staalesen, A. (2021). *Repression by law. Police against journalists, courts against free media, and the Kremlin against the free world*. The Independent Barents Observer. <https://thebarentsobserver.com/en/2021/05/repression-law-independent-media-has-become-putins-main-enemy-state>
- Staalesen, A. (2023). «Protest region.» *Karelia gets another independent journalist on foreign agent list*. The Independent Barents Observer. <https://thebarentsobserver.com/en/democracy-and-media/2023/04/foreign-agent-region-karelia-gets-another-independent-journalist-moscows>
- Staalesen, A. & Nilsen T. (2016). *Barents Observer – prosessen. Historien om hvordan fylkespolitikkerne i Nord-Norge forsøkte å stanse den redaksjonelle friheten til den eneste norske nettavisen som publiseres på russisk*. The Independent Barents Observer. https://thebarentsobserver.com/sites/default/files/barents_observer_-_proessen_pdf_format_1.pdf
- Stevnhøj, K. (2023). *Migranter der blev aktivister: Prodemoskratisk mobilisering blant russiske migranter i Danmark og Norge*. *Nordisk Østforum*, 37, 44–59. <https://doi.org/10.23865/noros.v37.5201>
- The Barents Observer. (2022, 05. oktober). «Now we can freely write and talk.» *Denis, Georgii and Anastasia are new members of the Barents Observer team*. <https://thebarentsobserver.com/en/2022/10/now-we-can-freely-write-and-talk-denis-and-georgy-are-new-members-barents-observer-team>
- The Moscow Times. (2022, 15. april). *Moscow Times' Russian service blocked over war coverage*. <https://www.themoscowtimes.com/2022/04/15/moscow-times-russian-service-blocked-over-war-coverage-a77368>
- The Moscow Times. (2022b, 2. juni). *Proton VPN says «likely» blocked in Russia*. <https://www.themoscowtimes.com/2022/06/02/swiss-vpn-service-proton-says-likely-blocked-in-russia-a77871>
- Trevelyan, M. (2023, 22. april). *Russia crosses new lines in crackdown on Putin's enemies*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/europe/russia-crosses-new-lines-crackdown-putins-enemies-2023-04-21/>
- TV Dozjd. (2023). *Editorial guidelines. Mission statement*. <https://tvrain.tv/editorial-guidelines/>
- Voronova, O., Voronova, L. & Yagodin, D. (2019). *Russophone diasporic journalism: Production and producers in the changing communicative landscape*. I K. Smets, K. Leurs, M. Georgiou, S. Witteborn & R. Gajjala (red.), *The Sage handbook of media and migration* (s. 258–271). Sage Publishing.